

# Слово і час

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ ЖУРНАЛ  
ЗАСНОВАНИЙ У СІЧНІ 1957 р. ВИХОДИТЬ ЩОМІСЯЦЯ

№7(583) ЛИПЕНЬ 2009

## Зміст

### ПИТАННЯ ТЕОРЕТИЧНІ

- Омельчук Олеся.* Український претекст Жака Дерріда,  
або Літературне пілігримство 1920-х..... 3
- Запорожченко Юлія.* Концепт подорожі в сучасному постмодерністському тексті  
(Ю. Андрухович, А. Стасюк) ..... 11

### XX СТОЛІТТЯ

- Ільницький Микола.* Українська сецесія: етос болю  
(новела М. Яцкова “Діточа груди в скрипці”)..... 19
- Богдан Світлана.* Міфотворчість Миколи Вінграновського (на прикладі поезії  
“У синьому небі я висіяв ліс...” )..... 24

### ЧАС ТЕПЕРІШНІЙ

- Приліпко Ірина.* Ремінісценції та алюзії у творах Валерія Шевчука ..... 33
- Анісімова Ніна.* “...Й театрик цих смішних трагедій...”:  
художня модель театралізованого світу в поезії Івана Малковича ..... 37

### ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

- Улюра Ганна.* Комічна інверсія як стратегія жіночого тексту  
(за повістю “14” Фаїни Грімберг ) ..... 51
- Варикаша Марта.* Гомоеротична суб’єктивність у діаріуші В.Гомбровича ..... 60
- Татаренко Алла.* Гетерогенна прозова структура як ергодичний гіпертекст  
 (“Дослідження досконалості” Сави Дам’янова)..... 67

## РЕЦЕНЗІЇ

<i>Іванишин Петро</i> . Літературознавство як кітч? [Гундорова Т. Кітч і Література. Травестії. – К.: Факт, 2008. – 284 с. – (Сер. “Висока полиця”)] .....	76
<i>Неживий Олексій</i> . Творчість Григора Тютюнника: текстологічні проблеми залишаються [Тютюнник Григійр. Холодна м’ята: Оповідання, повісті, твори для дітей / Упоряд. і передм. П.П.Засенка. – К.: Український письменник, 2009. – 843 с.].....	86
<i>Загоруйко Наталія</i> . “А я листів чекаю, як Бога, як Великодня ... ” Епістолярій Івана Світличного.....	89
<i>Пастух Богдан</i> . Літературознавчі концепти Тараса Салиги [Салига Тарас. Воздвиження храму. – Львів: Світ, 2008. – 504 с.] .....	94
<i>Даниленко Володимир</i> . Польська література Волині в епоху романтизму [Єршов В. Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності. – Житомир: Полісся, 2008. – 624 с.].....	99

## ЛІТОПИС ПОДІЙ

<i>Сулима Микола</i> . Уклін ученому .....	32
<i>Третяченко Тетяна</i> . “Олена Пчілка і Гадяч” (до 160-річчя письменниці).....	116
<i>Висоцька Наталя</i> . Шекспірове слово в козацькому краю.....	120
<i>Лямець Артем</i> . Сектор Міжнародного книгообміну Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського .....	121

## НАШІ ПРЕЗЕНТАЦІЇ

<i>Кур’єр Кривбасу</i> . – 2009. – № 234-235 (травень-червень); <i>Кур’єр Кривбасу</i> . – 2009. – № 232-233 (березень-квітень); <i>Богдан Тихолоз</i> . Філософська лірика Івана Франка: Діалектика поетичної рефлексії: Монографія; <i>Роман Піхманець</i> . Іван Франко і Василь Стефаник: Взаємини на тлі доби; <i>Євген Нахлік, Оксана Нахлік</i> . Пантелеймон Куліш між Параскою Глібовою і Горпиною Ніколаєвою: Біографічно-культурне дослідження: З додатком невідомого листування / Монографічна розвідка Є.Нахліка; <i>О.Д.Турган, Т.В.Гребенюк</i> . Універсальні категорії в системі літературного твору (модерністська та постмодерна світоглядно-художні парадигми): Монографія; <i>Микола Гоголь</i> : українська бібліографія; <i>Родословие</i> Н.В. Гоголя: статті и матеріали; <i>Летопись</i> жизни и творчества Н.В. Гоголя: нежинский период (1820–1828); <i>Н.В. Гоголь</i> и славянский мир (русская и украинская рецепции); Сб. статей; <i>Нові Гоголезнавчі студії; Гоголезнавчі студії</i> .....	103, 123, 124
--	---------------

КНИЖКОВА ГРАФІКА .....	3 сторінка обкладинки
------------------------	-----------------------

## ПОЛЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА ВОЛИНІ В ЕПОХУ РОМАНТИЗМУ

Єршов В. Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності. – Житомир: Полісся, 2008. – 624 с.

Після краху комуністичного режиму в польському літературознавстві з неабиякою силою активізувалося дослідження "кресової літератури". Уведене Вінцентієм Полем слово "Креси" спочатку означало польське пограниччя, але після розділів Польщі в 1772, 1793 і 1795 роках, коли польська держава фактично перестала існувати, словом "Креси" почали означати східні провінції земель Речі Посполитої. У добу романтизму, коли уяву польських письменників полонили українські землі, поняття "Креси" набуло специфічного українського колориту.

Відтак перед українським літературознавством постало завдання дослідження "кресової літератури" через окуляри постколоніальної критики. У цьому сенсі чи не найпомітнішим дослідженням польської літератури України стала праця житомирського літературознавця Володимира Єршова "Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності".

Варто зазначити, що для східноєвропейської інтелігенції до XVII ст.

польська мова була мовою культури. Не лише українські, російські чи білоруські письменники, а вся тогочасна еліта послуговувалася польською мовою, як у XVIII ст. французькою чи в XIX-XX – російською мовою.

В епоху романтизму простір польської мови істотно звузився, утративши свою колишню транснаціональну роль. Могутній поступ Російської імперії перетворив польську мову на шагреневу шкіру, а панівною мовою стала російська. У "кресовій літературі" цього періоду образ українських земель постав як туга за незіпсованим Росією польським раєм.

Для сучасного українського літературознавства власний погляд на "кресову літературу" важливий як відтворення мультикультурного образу українського минулого, неможливе за радянської доби, коли тогочасна система багатолікий культурний контекст, що демонстрував інтегрованість України до загальноєвропейського дискурсу, рекомендувала бачити виключно у формі священного російсько-українського гібриду.

Проблема польськомовної літератури України, яка має вікове коріння, що дало рясні плоди не лише Польщі, досягла високих результатів у часи романтизму, протягом XIX століття і майже всієї радянської доби (за винятком кількох років). Однак чи не найбільший парадокс полягає в тому, що російські ідеологи вважали цю літературу польською, а в незалежній Польщі до 1939 р. і згодом у соціалістичній Польщі довго не наважувались визнати її своєю. Цілісну, яскраву й цікаву літературу Кресів не помічали й замовчували у Кракові й Варшаві, а українські полоністи 30-х рр. XX ст. і повоєнного періоду вважали її літературою "запроданства і зради". Лише в 90-ті рр. XX ст. польське літературознавство із властивою йому ґрунтовністю розпочало вивчення літератури Кресів першої та другої Речі Посполитої, сформувавши для цього потужні дослідницькі центри у Кракові, Жешуві й Любліні.

Проблеми української полоністики ускладнюються ще й тим, що досі в Україні не існує комплексної академічної історії польської літератури, яка б належно відобразила літературний процес найближчого нам сусіда з позицій постколоніальної критики й водночас гідно б репрезентувала здобутки української наукової думки. Нині літературознавцям і студентам доступні лише радянські синтетичні праці. Наприклад, історія польської літератури доби романтизму, написана в шістдесяті й дев'яності роки XX століття [1, 2]. Ці видання ввібрали досить ґрунтовні здобутки українських учених, але обидві праці пронизані радянською ідеологією і вимагають кардинального переосмислення. Не зачіпатимемо якості університетських підручників, оскільки це тема окремої розмови.

Безумовно, створення переосмисленої з позицій постколоніальної критики нової історії польськомовної літератури – праця складна й копітка. Протягом майже всього XX ст. в Україні цілеспрямовано знищувалась українська полоністика, котра в 1920 – 1960 рр. була репрезентована такими знаковими постатями, як, скажімо, Дмитро Чижевський, Сергій Єфремов,

Володимир Гнатюк. У вісімдесяті роки XX ст. завдяки Григорієві Вервесу почалось відродження української полоністики, але настільки, наскільки могла дозволити тодішня радянська ідеологія. І лише наприкінці XX ст. почала формуватися потужна школа полоністики Ростислава Радишевського, напрями досліджень якої охоплюють період від XVI до XXI століття.

Тому стає зрозумілою актуальність рецензованого дослідження В. Єршова, який понад тридцять років вивчає польськомовну літературу Правобережної України. Монографія відомого українського полоніста покликана закрити прогалини та відповісти на сучасні виклики українського літературознавства. Його студія демонструє актуальність проблеми відтворення, а практично – створення нової історії польськомовної літератури в Україні, хоча й присвячена лише одному, але дуже важливому сегменту полоністики – польськомовній літературі Волині доби романтизму.

Об'ємна і ґрунтовна праця подає аналіз художньої літератури Волині, яка була культурним центром поляків Правобережної України з кінця XVIII до середини XIX ст. Так історично склалося, що не Київщина, не Поділля, а Волинь набула слави осередку культурного та літературного життя всього Правобережжя. Саме сюди були спрямовані погляди літераторів не лише Київщини та Поділля, а й Варшави, Санкт-Петербурга, Парижа, Лейпціга, Познані й усього польськомовного простору Європи першої половини XIX ст.

Опинившись між двома потужними ідеологічними центрами – Польщею і Російською імперією, Волинь прагнула зберегти свій регіональний тип ідентичності, свою неповторну самобутність. Потерпаючи від агресивної російської культури, експансію якої хворобливо відчував кожний поляк, письменники Кресів із ретельністю хронікерів мемуаризували навколишній простір, що на їхніх очах утрачав польський шарм. Тож польським письменникам того періоду залишалося тільки документування зниклого міфу. Розгалужена система мемуаристичних

жанрів була покликана зупинити польський час, закарбувавши його на згадку нащадкам.

Автор "Польської літератури Волині доби романтизму" пропонує власну версію польськомовної літератури краю, що базується на докладному аналізі як історичного матеріалу, так і здобутків сучасної наукової думки Польщі й України. В. Єршов обґрунтував особливості періодизації літератури регіону, канону художніх текстів, серед яких особлива увага приділена мемуарам. Беззаперечна заслуга дослідника полягає в тому, що він розглядає польськомовну літературу Волині як органічну частку багатонаціональної літератури України. Така візія літературного процесу репрезентує *porte parole* автора й демонструє читачам логічний, історично виправданий дискурс польськомовної літератури Кресів як органічного складника багатонаціональної України, залучивши для обґрунтування цього важливого бачення, крім літературознавчого, солідний історичний та мовознавчий матеріал. Отож праця В. Єршова повертає польськомовну літературу Кресів своїй справжній Батьківщині.

Висвітленню літературного процесу доби романтизму передуює розділ "Генезис літератури Волині доби просвітництва" (41 – 75). Опираючись на здобутки провідних українських учених П. Білоуса, Р. Радішевського, Вал. Шевчука, автор фактично з XVI ст. докладно висвітлює історичне тло, що стало підґрунтям для формування літератури Кресів. Цікаве спостереження дослідника щодо регіональної волинської ментальності, яка на початку XIX ст. набула викінчених рис і стала основою для появи художньої самобутності власне польськомовного правобережного тексту, а не польської літератури в її широкому розумінні.

Аналізу польськомовної літератури Волині першої половини XIX ст. присвячено два макророзділи монографії. На думку автора, протягом того часу розвиток красного письменства краю був пов'язаний із двома потужними інтелектуальними й культурними центрами, що розділяють літературу на два періоди – кременецький і житомирський, кожний із яких мав

специфічні тенденції і знакові постаті.

У першій третині XIX ст. Кременець зі славнозвісним ліцеєм на чолі з Тадеушем Чацьким стали справжніми волинськими Афінами, центром не тільки інтелектуальної думки, а й зародження романтизму в Кресах. Т. Чацький, А. Фелінський, М. Є. Мнішек, А. Осінський, Е. Т. Словацький, Т. Літинський, Ф. Ходкевич, Я. Д. Охоцький – ось далеко не повний перелік літературного бомонду кременецького кола.

Після закриття й переведення ліцею до Києва повноважень літературного центру набуває Житомир, який через географічні, економічні та соціальні чинники стає могутнім центром польськомовного письменства всього Правобережжя. Чуднівський з'їзд літераторів волинсько-литовської котерії (1841 р.), товариство з видання польських книг за зниженими цінами (з 1859 р.), літературні салони Г. Ржевуського чи Ю. І. Крашевського пишню репрезентують самобутність польськомовної літературної Волині. До них з'їжджалась уся польська еліта краю. Матеріал цієї частини дослідження розміщено за певними гніздами, об'єднаними або певною особистістю (Г. Ржевуського і Ю. І. Крашевського), або проблемою ("Література шляхетських резиденцій", "Зачаровані Волинню", "Польсько-українські письменники", "Література волинської еміграції" тощо). У кожному розділі подано розлогі аналіз не тільки головних літературних тенденцій, а й літературного спадку письменників того часу. Не буде перебільшенням сказати, що аналіз творчості Г. Ржевуського, Ю. І. Крашевського, М. Грабовського, І. Головінського, Т. Добшевича, К. Качковського, А. К. Грози, Е. М. Галлі, А. Н. Коженівського, Я. Прусіновського, Ф. Новіцького, Г. Олізара, Є. Івановського, Ф. Ковальського, А. Анджейовського Т. Бобровського, Ю. Коженівського А. Плуґа, Вл. Міцкевича, К. А. Гейнча, Є. Фелінської, Р. Піотровського, Н. Олізара або М. Чайковського, запропонований В. Єршовим, – чи не перша в українській полоністиці спроба системного висвітлення творчості замовчуваних і забутих, але від того не менш видатних авторів польськомовної літератури Волині.

Для того, щоб хоч побіжно оглянути всю "кресову літературу", дослідникам знадобиться ще не одне десятиліття, тому автор монографії змушений був обмежитися певним сегментом дослідження, яким стала польськомовна мемуаристика Волині. І від цього вибору наукова праця лише виграла, оскільки поетика особистісного документа, як іще називають мемуари, носить рефлексивні оцінки епохи, що надає мемуарам інтимного характеру. І тому саме цей жанр сьогодні являє собою важливе джерело збереження давніх кресових міфів.

Жанрові та піджанрові різновиди мемуаристики того періоду свідчать про досить високий рівень розвитку літературного процесу на Волині та письменницьку майстерність польськомовних авторів. Різноманітні казання, ґавенди, мемуаризовані повісті та романи, листи, спогади – скарбниця духовності правобережної шляхти. Аналіз матеріалу ведеться як за жанрами, так і за темами. Наприклад, сибірська тема звучить у мемуарах Є. Фелінської "Спогади про подорож до Сибіру", військова – у К. Ружицького ("Повстання на Волині, або мемуари полку волинської кінноти") або ж у Н. Олізара ("Мемуари каштеляна"), а інші спогади подаються за жанровими ознаками, наприклад, мемуари-нарис Ю. І. Крашевського "Волинські вечори", мемуари-подорожі К. Качковського "Щоденник подорожі до Криму, яка відбулась 1825 р." тощо.

Бурхливий розвиток мемуаристичних жанрів у Кресах – оригінальна властивість літератури краю. Свого часу О. де Бальзак цілком резонно зауважив: "Поляки люблять розповідати, а не слухати!" [3, 51]

До важливих здобутків монографії В. Єршова належить запровадження власного канону української транскрипції польськомовних прізвищ, імен митців та назв їхніх творів, котра за відсутності "повноцінної" вітчизняної літературної енциклопедії вкрай актуальна для наших науковців. В український літературний ужиток уведено сотні творів, десятки забутих імен, розроблена відповідна система, яка дасть змогу вже майбутнім дослідникам створити повну історію польськомовної літератури України,

чому сприятимуть уведені автором згадки про клерикальне письменство Волині – перші, але дуже важливі розвідки цілком оригінального напрямку. До очевидних позитивів монографії слід зарахувати залучені дослідником українські, російські, французькі мемуари та мемуаристичні твори, в яких містяться споглядальні просторові рефлексії Правобережної України, що надають науковій праці рис глибокого компаративістичного дослідження.

До еґо-документів В. Єршов зараховує мемуари, спогади, щоденники, листи та ін. І якщо такий солідний канон мемуаризованих текстів, то в майбутньому хотілось би побачити повну історію польськомовної літератури Кресів, куди було би включено прозу, драматургію, поезію польських письменників. Віддамо належне авторові монографії, який уводить до висвітлюваної ним генології фрагменти поетичних, прозових і драматичних творів, якщо вони містять мемуаризований текст. Про те, якою в "кресовій літературі" були поезія, проза, драматургія, у монографії містяться тільки згадки та натяки. Власне, автор і не ставив перед собою таких завдань. Основне з них окреслено в назві "генологія мемуаристичності" й достоту виконане науковцем.

Праця українського полоніста ґрунтовна, можна сказати, навіть педантична. Тільки третій розділ містить близько тисячі посилань, уточнень, коментарів. Дослідження актуальне для нашого часу. В. Єршов не лише позначив проблему, а й належним чином розв'язав поставлені завдання.

Принагідно зауважу, що в контексті аналізу кременецького періоду слід було більше звернути увагу на "уманську школу" правобережних романтиків, славнозвісну За-Го-Гра (Ю. Б. Залеський, С. Гоцинський, М. Грабовський), яка "мала програмне значення для розвитку народної літератури" [4, 160]. Названі письменники, до речі, практично стали коли не засновниками загальнопольського романтизму, то принаймні його першими ідеологами. І хоча ця школа географічно не належить до Волині, але її здобутки на початку XIX ст. були досить значущими, адже

вплив "уманської школи" поширювався не тільки на кременецьке коло літераторів, а й на польських загалом.

Підсумовуючи здобутки полоністичних студій В. Єршова, слід зазначити, що авторові вдалося відтворити цілісну картину польськомовної літератури як самодостатньої органічної частини України; потужність і внесок цього письменства в загальноєвропейський контекст був вагомим. Зрештою, Україні повернуто величезний пласт маловідомої її історії та літератури.

Серед нашої гуманітарної еліти домінує ставлення до "кресової літератури" як до одного з ликів неукраїнської України, у фізіономії котрого немає нічого власне українського. За століття поневолення українці засвоїли, що серед іномовних літератур, котрі писалися на наших

землях, були письменники вороже налаштовані до всього українського, як, наприклад, киянин Михайло Булгаков, або ті, хто у кращому випадку впускали до свого художнього світу хіба що український ландшафт і вкраплення неправильно вимовлених українських слів, як у творах одесита Ісаака Бабеля. Однак серед польськомовних авторів України було чимало й таких, котрі любили українську землю не як околицю Речі Посполитої; вони відчували, що разом зі своїми фільварками виростають у її давню й загадкову історію. Таких авторів вистачає й у дослідженні В. Єршова. Зрештою, український світ має інтелегентно переосмислити всі літератури багатолітньої України, вбачаючи в цій багатолітності українську модель Європи й усього світу.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. *История всемирной литературы*. – Т. 6. – М., 1989.
2. *История польской литературы*: В 2 т. – М., 1968 – 1969.
3. *Balzac. Podróż do Polski / Przetłóżył i wstępem opatrzył T. Żelcński*. – Warszawa, (б.м.в.).
4. *Makowski St. Romantyzm warszawski – czyli debiut ukraińskiej szkoły poetów // Warszawskie zeszyty ukraińoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ucrainica / Pod. red. St. Kozaka*. – № 2. – Warszawa, 1994.

Володимир Даниленко